

LI TAJ-PO CSENDES ÉJ CÍMŰ VERSÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSAIRÓL

ABOUT THE HUNGARIAN TRANSLATIONS OF LI TAJ-PO'S *NIGHT THOUGHTS*

BODNÁR ILDIKÓ¹

Az alábbi sorokat kedves kínai tanárainknak, a Miskolci Egyetem Konfuciusz Intézete oktatóinak ajánlom.

A cikkben a kínai versirodalom egyik legismertebb darabját, Li Taj-po *Csendes éj* című versét és a költemény hét magyar fordítását mutatom be. Szó van a cikkben a kínai irodalom nagy korszakáról, a kínai versírás hagyományáról, a kínai költői művek magyarra való fordításának gyakorlatáról, továbbá Weöres Sándornak egy, a kínai költészet ihletésében született költeményéről is. A bemutatás középpontjában a *Csendes éj* (Jing yè sī) hét huszadik századi fordításának sokoldalú elemzése áll.

Kulcsszavak: nyersfordítás, műfordítás, átköltés; a négysoros vers hagyománya, a fordítás és a szótagszám-probléma; magyar költő kínai verse

The paper presents one of the best-known works in Chinese poetry, Li Taj-po's poem entitled *Night Thoughts* in English and its seven Hungarian translations. It also tells the reader about the great period in Chinese literature, the traditions of Chinese poem-writing, the practice of translating Chinese poetic works into Hungarian and one of Sándor Weöres's poems written under the inspiration of Chinese poetry. In focus is the thorough analysis of seven 20th century translations of *Night Thoughts* (Jing yè sī).

Keywords: rough translation, literary translation, paraphrase; tradition of four-line poems, translation and the problem of the number of syllables; Chinese poem by a Hungarian poet

Bevezetés

Folyóiratunk előző számában Petőfi *Szabadság, szerelem* kezdetű versének kínai fordításairól írtam. A fordításokkal kapcsolatos kutatások során ismertem meg jó néhány kínai költőt és kerültem szorosabb kapcsolatba a kínai költészettel. Ekkor határoztam el azt is, hogy – a Petőfi-vers kínai fordításainak párjaként – ezúttal egy ismert kínai vers magyar fordításai kapcsán írom le gondolataimat. A Miskolci Egyetem Konfuciusz Intézetének könyvtárában több, a kínai irodalommal foglalkozó – angolra fordított – kézikönyv található, ráadásul a kínai nyelv tankönyveibe – már kezdő fokon is – gyakran kerülnek be rövid versek. Magam is így, az egyik, *Tanuljunk együtt kínaiul!* címen írott kezdő nyelvkönyvet tanulmányozva bukkantam a most bemutatandó alkotásra. A vers magyar fordításával, pontosabban: fordításaival viszont először nem versgyűjteményben, hanem Elisabeth Heringnek *Az írás rejtélye* című munkájában, a könyvnek a kínai írásról szóló fejezetében akadtam rá (Hering 1966: 143–145). Ugyanezeket a versfordításokat természetesen megjelentem a költő válogatott műveinek kötetében is (Li Taj-po 1976: 148–

¹ BODNÁR ILDIKÓ

egyetemi docens

Miskolci Egyetem, BTK, Modern Filológiai Intézet

Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék

3515 Miskolc-Egyetemváros

150). Az egyik, általam is forgatott kínai irodalomtörténet ugyancsak tartalmazza a vers angol fordítását (Yao Dan 2010: 80). A jelen tanulmány végén pedig még egy további angol és egy francia nyelvű fordítás is található.

1. Kínai költők magyarul

A kínai költők műveinek magyarra való átültetése a 20. század elejétől válik jelentősebbé. Poétáink eleinte a kínai költészetet a már létező angol, esetleg német vagy francia fordítások alapján ismertették meg a magyar olvasókkal (l. Rába 1969: 318). Később ezt a feladatot nyersfordítások segítségével oldják meg, vagyis egy-egy, az idegen nyelvet jól ismerő személy leírja számukra a sorok szó szerinti értelmét, utalva egyúttal a hangzásra és a fontosabb formai sajátosságokra is. A költők ennek alapján alkotják meg műfordításukat. Máig is ritkaságszámba megy (bár szerencsére azért akad) olyan magyar lírikus, aki komoly kínai nyelvismeret birtokában fog a kínai versek fordításához. Ugyanakkor régóta meglehetősen tájékozottak költőink mind a kínai nyelvet, mind a kínai irodalmat illetően; jól mutatja ezt például Kosztolányi Dezsőnek a saját, kínai és japán versek fordítását tartalmazó kötetéhez írott előszava, amely először az 1931-ben megjelent *Kínai és japán versek* kötet bevezetőjeként olvasható, vagy Weöres Sándornak *A lélek idézése* című fordításgyűjteményben közölt jegyzetei a kínai verselésről. Ennek a vaskos, közel kilencszáz oldalas kötetnek a címét is egyik kedves kínai költőjétől, Csü Jüantól kölcsönözte. Nem hiányzik a kínai nyelv és költészet sajátosságait bemutató bevezetés Illyés Gyula kínai versfordításai elől sem.

Kínai költők sokaságát fordították le költőink az ötvenes évekkel kezdődően, egy olyan elképzelés keretében, hogy a szocialista országok művészetét egymással minél jobban megismertessék. Ebbe a sorba illik bele Illyés 1958-ban megjelent kis gyűjteménye is. Franyó Zoltántól 1959-ben, Weöres Sándortól pedig már az 1950-es évek első felében jelentek meg kínai költőket bemutató kötetek. Po Csü Ji verseit Weöres Sándor fordításában 1952-ben, Csü Jüan verseit 1954-ben jelentették meg. 1958-ban a könyvesboltokba kerül Lao-ce-fordításkötete, a *Tao Te King*, azaz *Az Út és Erény Könyve*. Hosszabb felkészülés nyomán a hatvanas években jelentették meg Magyarországon a *Klasszikus kínai költők* két kötetét (1967) és a *Modern kínai költők* (1961) című fordításgyűjteményt. Jelentős állomásnak tekinthető a *Lyra Mundi* sorozat *Li Taj-po – Tu Fu – Po Csü-ji versei* címet viselő kötete is 1976-ból. A versek magyarra fordítása közel harminc szerzőhöz kapcsolódik. Benne számos vers alatt – fordítóként – Weöres Sándor névével találkozunk. Weöres Sándor arra is képes volt, hogy megírja *saját* kínai versét, a *Kínai templom* című alkotást, amely minden fordításnál jobban mutatja a kínai nyelv és vers jellegzetességeit. A tanulmány végén erre a költeményre is kitérek majd. A Li Taj-po írta verset a *Lyra Mundi* sorozat e kötetében hét fordításváltozatban találjuk meg, *Csendes éj* összefoglaló cím alatt. Más versek esetén is élt a kötet anyagát összeállító Csongor Barnabás a párhuzamos fordítások közlésének gyakorlatával, így a négy részből álló *Egyedül boroztam a Hold alatt* költemény első része négy, a harmadik része két fordításban jelenik meg, a *Beszélgetés a hegyen* című négysoros pedig három változatban szerepel a kötetben. A kínai költészet magyarra – vagy bármely, nem izoláló típusú nyelvre – való fordításának nehézségeiről a következő fejezetekben térek ki. Párhuzamos fordításokkal a kétkötetes *Klasszikus kínai költők* című válogatásban is találkozhatunk.

2. Li Taj-po munkássága

A költő, akit az irodalomtörténetek a Li Taj-po néven kívül még Li Po vagy Li Pai/Li Bai, sőt Li Csing-lien néven is említenek, hosszú évszázadokkal – nagyjából 1300 évvel – korunk előtt élt. A ma leginkább elterjedt Li Bai helyett a hagyományos magyar átírást tükröző névhasználat mellett az szól, hogy nálunk Li Taj-po néven vált ismertté, ez tehát nevének magyaros formája.

Az a mintegy háromszáz évig tartó időszak, amelynek legjelentősebb alkotója volt, az ún. *Tang-korszak* (618–907) a kínai középkor egyik virágzó időszaka. Ekkor következett be a líra első ún. aranykora is a kínai irodalomban. „A Tang-dinasztia uralkodásának idejében jelentkezett a legtöbb nagy kínai költő, akiknek művészete nemcsak Kínában, hanem a kínai birodalommal kapcsolatba került más kelet-ázsiai országokban is óriási hatást gyakorolt a későbbi korok költészetére... A Tang-kori költők és esztéták szigorú verselési szabályokat dolgoztak ki a líra számára...” (Tőkei-Miklós 1960: 92–93). Li Taj-po mellett legalább hat–nyolc további név is felmerül a korszak képviselőiként (l. Yao Dan 2010: 99–100).

Li Taj-po (701–762) életével kapcsolatban megemlítjük, hogy a költő Szecsuan tartományban született, s verseiből tudjuk, hogy igen gyakran volt távol szülőhelyétől: fiatal korában a hagyományok szerint „karddal és lanttal” járta Kínát (i. m. 96). Költeményei életének sokféle eseményére rávilágítanak; alakja meglehetősen ellentmondásos lehetett. Részegeskedéseiről (amelyek valószínűleg a halálát is okozták) nemegyszer önkritikus hangon szól: „Berúgtam tegnap! Keleti torony! / Fejkendőm csüngött, lógott nyakamon. / Ültem lovamon, ki ültetett fel? / Jöttem vagy estem a nagy grádicsra?” (Orbán Ottó fordítása).

Amikor a fővárosban járt, a császár is felfigyelt verseire és udvari költőjévé nevezte ki, később viszont száműzetés jutott osztályrészéül, s a fővárosból Kína távoli, déli határvidékére került, ahol 61 évesen halt meg, úgy, hogy – legalábbis a hagyomány szerint – részegen a Jangce folyón csónakázva a hold tóban tükröződő képét akarta magához ölelni. „Rendkívül termékeny költő volt, sok és sokféle verset írt, életműve a kor érzésvilágának tárháza” (i. m. 97). Míg kortársa és fiatalabb barátja, a szintén a legjelentősebb Tang-kori lírikusok között számon tartott Tu Fu konfuciánus, addig ő taoista volt. Li Taj-po munkássága verstani szempontból is igen jelentős, többek között az ő nyomán váltak igen népszerűvé a kínai költészet négysoros darabjai, amelyek a népdal hagyományait éltették tovább. Életét és munkásságát részletesen is tárgyalja Yao Dan már említett kínai irodalomtörténete (Yao Dan 2010: 80–89).

3. A *Csendes éj* eredetije és fordításai

A *Lyra Mundi* sorozat kötetében *Csendes éj* összefoglaló címet viselő vers a költőnek Kínában, de talán Európa-szerte is a legismertebb alkotása, benne van a kínai kisiskolások tankönyveiben, s nem véletlenül találkozunk vele a külföldieknek szánt kezdő kínai nyelvkönyv lapjain is. Témája szerint a négysoros vers mind az első korszak vándorlásaihoz, mind a másodiknak a száműzetésben töltött időszakához kapcsolódhatna. Valószínűsíthető azonban, hogy a költemény a kései versek közül való, és a száműzetés idején született. Több idegen nyelvű fordítása is a honvágy motívumát emeli ki a versből.

3.1. Az eredeti vers néhány jellemzője

Az alábbiakban megadom a vers nyersfordítását a kínai karakterek – szavak – egy-egy magyar megfelelőjével, alatta maguk a kínai karakterek jelennek meg, majd a jelek *pinjin* átírása olvasható. Egy-egy karakter esetében nem csupán egy, hanem igen gyakran akár öt–hat fordítás is megadható lenne, így például az egyjelentésűnek tekinthető *csuáng*-gal szemben – ennek jelentése 'ágy' –, a *shuāng* már az alábbi, egymással összefüggő jelentésekkel rendelkezik: 'dér', 'zúzmará'; 'deres', 'fehér'. A *guāng* jelentéseit pedig összeszámolni sem könnyű, s e jelentések több – egymással nem is mindig összekapcsolható – jelentéssort képviselnek: 'fény', 'sugár', 'ragyogás', 'fényes'; 'dicsőség'; 'sima', 'tisztá'; 'üres'; 'egyedül', 'csak'. Mivel a második verssort indító *yí* elsődleges jelentése 'kétely', illetve 'kétkedik', ezért értelmének visszaadására a nyersfordításban felbukkanó 'mintha' vagy a következő fordításokban olvasható „úgy tűnik”, illetve „(valamilyennek) tetsző” kifejezések ekvivalensként elfogadhatók. A *gù xiāng* 'régi falu', 'régi vidék' kifejezés a kínaiiban a szülőföld körülírásaként jelenik meg. A szavak jelentésének (jelentéseinek) a megállapítására az ELTE Konfuciusz Intézete és a Magyar Kultúra Kiadó által megjelentetett *Kínai–magyar szótár* (Bartos–Hamar 2013) használtam.

Csendes éj gondolatok

静夜思
Jìng yè sī

ágy előtt világos hold ragyogás
床 前 明 月 光,
Chuáng qián míng yuè guāng,

mintha van/lenne föld fölött dér
疑 是 地 上 霜。
Yí shì dì shàng shuāng.

emel fej felpillant világos hold
举 头 望 明 月，
Jǔ tóu wàng míng yuè,

lehajt fej gondol régi falu
低 头 思 故 乡。
Dī tóu sī gù xiāng.

A kínai verseket először ilyen, a szavak jelentése szerinti fordításban szokták megadni, ezt az értelem szerinti, prózai átírás követi, a művészi fordítás elkészítése már az idegen költő feladata.

3.2. A Li Taj-po vers versformája

A hagyományos kínai verselés a szótaghanglejtéses verselés képviselője. Ez a kínai nyelvnek azt a sajátosságát veszi figyelembe, hogy a zömében egyszótagú kínai szavaknak négyféle: ún. egyenes, illetve emelkedő, eső-emelkedő és eső lejtése (tónusa) lehet. Az utóbbi hármat gyakran „hajlított hangsúly” név alatt foglalják össze (Szepes–Szerdahelyi 1981: 495).

A sinológus és műfordító Csongor Barnabás a régebbi kínai költészetről – a huszadik század elejétől létrejött nagyszámú magyar műfordítás kapcsán – a következő sorokat írja: „Köztudomású s már szinte közmondásos a régi kínai verselés szigorú kötöttsége... Az ún. mértékes vers (lǚ sì) vagy csak öt szótagos, vagy csak hét szótagos sorokban íródott, a páros és a páratlan sorok zenei hangsúlyainak elrendeződése tükörképe egymásnak”. Ennek visszaadása – a kínai nyelv egyszótagú szavai miatt is – „igen nehéz feladat elé állítja a műfordítót” (Csongor 1960: 199–200). Az alábbi táblázat a soronként öt szótagot tartalmazó versek köréből vett négy gyakori verselési típus bemutatásával illusztrálja a mondottakat. A táblázatban látható kétféle jel: 1.: 平 (= ping), azaz egyenes hangsúly, és 2.: 仄 (= cǒ), a többi, vagyis bármely hajlított hangsúly jele.

1. táblázat

Jellemző verselési típusok

1.	2.	3.	4.
平平平仄仄,	仄仄平平仄,	平平仄仄平,	仄仄仄平平,
仄仄仄平平。	平平仄仄平。	仄仄仄平平。	平平仄仄平。
仄仄平平仄,	平平平仄仄,	仄仄平平仄,	平平平仄仄,
平平仄仄平。	仄仄仄平平。	平平仄仄平。	仄仄仄平平。
Rímképlet: xaxa	Rímképlet: axax	Rímképlet: aaxa	Rímképlet: aaxa

A bemutatott Li Taj-po vers rímképlete szintén *aaxa*, a szótagok lejtési irányát illetően hasonlít a fenti mintákhoz, de nem egyezik meg velük:

仄仄仄仄平
仄仄仄仄平
仄仄仄仄平
平仄平仄平.

A hagyományok szerint a rímelő sorvégnek mindig egyenes hangsúlyúnak kellett lennie. Sem a magyarban, sem a nyelvek többségében nem adható vissza ez a fajta verselés, ám költőinket ez nem szokta elriasztani. Weöres Sándor már említett, a kínai versek fordításához fűzött soraiban így fogalmazott: „A kínai versek gazdag csengését, mivel versmértékeik nálunk hiányoznak, a mély és magas magánhangzók sűrű váltakoztatásával, a sorok belső rímeivel igyekeztünk megközelíteni” (Weöres 1958: 884). De már jóval korábban, *A vers születése* címmel írott értekezésében is megemlékezik a kínai költészetről, és részletesen ír a kínai szavak „ping, shang, küh és jü” voltáról, azaz a négyféle – az egyenes, az emelkedő, az eső-emelkedő és az eső – tónusról, valamint a kínaiak egy ritkábban említett, de nagyon fontos találmányáról: a rimes versről (Weöres 1975: 223–224). (A rím kapcsán utalhatok ismételtelen a korábban idézett Csongor Barnabás-tanulmányra.)

Az ötszótagos verssorokban írott verseket Kínában igen nagyra értékelték, mivel bennük érvényesül leginkább a „kicsiben lásd a nagyot” elve. Idézett verstani kézikönyvünk külön fejezetet szentel a szótaghanglejtéses verselésnek (Szepes–Szerdahelyi 1981: 495–499).

4. A fordítások tartalmi és formai összevetése az eredetivel

A Tanuljunk együtt kínaiul! tankönyv a verset az alábbi módon fordítja magyarra. Szerzője voltaképpen az értelem szerinti próza fordítás egy variációját adja, így a fordításban több, az eredeti versben egyáltalán nem szereplő szó is van. Nyilván a zömmel gyermek felhasználók miatt a tankönyv nem utal rá, hogy ki a szerző, egyszerűen *ősi kínai versnek* nevezi a darabot, és a fordítót sem nevezi meg. A kínai eredetiben is fellelhető szavakat aláhúzás jelöli, így az ott nem olvasható szavak is azonnal szembetűnővé válnak.

Felébredek, ágyamon hold sugár játszadozik.
Elmerengő szememnek úgy tűnik, mintha zúzmara csillogna-villogna.
Felfelé, a fenséges Hold felé emelem fejem,
Visszadőlök és jönnek a gondolatok szülőföldemről.

4.1. A fordítások összevetése

A fenti magyar fordítás 22 szót tartalmaz, míg az eredeti kínai versben csupán 4x5, azaz 20 szót találunk. Az igazi különbség nem is ebben, hanem a sorok hosszában van: a kínai eredeti szótagszámával szemben: 5 / 5 / 5 / 5 áll a következő: 14 / 21 / 15 / 17. De természetesen nem elhanyagolható a másik különbség sem: a magyar változatban aláhúzott szavak (11 darab) megtalálhatók az eredetiben; az aláhúzás nélküliek (9 szó) azonban ott nem szerepeltek. Egy-két szó besorolása kissé bizonytalan: a *mintha* a hasonlító elem része, így akár az eredetiben szereplőkhöz is tartozhatna (az *úgy tűnik*-kel kezdődő kifejezés részeként); a *visszadőlök* vissza eleme a felemelkedő pillantás ellentéte lehet. A *dőlésre* mint mozdulatra viszont nem utal az eredeti szöveg. A kétféle szókincs a 11:9 számpárral

fejezhető ki. Az itt következő fordításoknál is egy-egy ilyen számpárral próbálom megadni a kínaival egyező, illetve a pluszban megjelenő szavak arányát. A versfordításokat követő táblázat szempontjai segítik az eredeti és a fordítások közötti azonosságok és különbségek felismerését. A formai oldalhoz kapcsolódó elemek (szótagszám, szavak száma, rímképlet) összevetése után a tartalmi elemek egyeztetése következik. A fordítások során a versindító (kezdő) sorok inkább hasonlítanak egymáshoz, a folytatásban az eltérésekre találunk több példát. A szülőföld említését – akár csupán a *honvágyra* utalás elvont kifejezésével – csak a fordítások egy részében találjuk meg. A hét magyar műfordítás szövege követi itt először egymást.

A többiekétől erősen eltérő, de azonos jellegű sajátosságot mutat a választott szempontból Képes Géza (1.) és Szedő Dénes (2.) fordítása, mivel csak ők őrizték meg az *ötszótagos* sorokat. (Az irányra utaló igeekötőket a szavak számlálásakor – a kínai nyomán – külön szónak vettem; az egybeírás helyett a kötőjel alkalmazása erre utal.) Képes Gézáról tudjuk, hogy minden műfordítását – így a kínai darabokat is – eredetiből kiindulva fordította, ezt nagyon fontosnak tartotta, és számos nyelvet megtanult csupán azért, hogy hűen tolmácsolhassa kedves költőit. Nála tehát az eredeti nyelv ismerete és az ahhoz való erős ragaszkodás indokolja ezt a formát (Képes 2010: 216). Szedő Dénes kínai versfordításaihoz írott utószavából pedig az derül ki, hogy ő Csongor Barnabás, illetve Patricia Guillerma nyersfordításaiból dolgozott, s mint írja: „A fordítás az európai nyelven elérhető legnagyobb formahűsége törekszik. Kísérlet arra, hogy szótagszám és rímképlet betartásával és minél több egytagú szó felhasználásával mentse át a magyarba a kínai vers lényeges tartalmát” (Szedő 2011: 771).

(1.)

Ágynál fénylő hold

lent fehér dér-folt.

Nézek fel: csak fény.

Nézek le: csak gond.

(2.)

Ágy előtt dérnék

tetsző fényszőnyeg.

Föl-nézek: hold süt;

le: honvágy éget.

Szabó Lőrinc (3.) és Weöres Sándor (4.) fordításai mutatják a választott szempontot illetően azt a közös jellemzőt, hogy fordításaikban *10-10 szótagú* sorokat hoztak létre; a szótagszám duplázása elfogadott a kínai költészet magyarra való fordítása során. „Az ötös és hetes szótagszámú sorok rövidségén eddigi műfordítói gyakorlatunk úgy próbált segíteni, hogy megkettőzte a szótagszámot” (Csongor 1960: 200).

(3.)

Káprázva ébrednek: idegen ágy.

Fehér hó lepi szobám padlatát.

Fel-nézek: a hold vakítva ragyog.

Fejem le-csügged – hazagondolok.

(4.)

Ágyam lábánál fehér ragyogás:lehet, hogy nyáron itt a hófűvás?Föl-emelkedem, nézem-figyelem:ágyamhoz ér a hold-fény-villogás.

Az a közös sajátosság, hogy a 10 szótagos sorok közé egy-egy 11 szótagos sor vegyül, a Franyó Zoltán (5.) és az Illyés Gyula (6.) készítette fordításokat kapcsolja össze. Illyésnél ez a rímképletet is tükrözve alakul, Franyónál viszont a szótagszámnak nincs kapcsolata – az eredetitől egyébként el is térő – rímképlettel:

(5.)

Az ágy előtt fehérlő fényszelet,ez – úgy tűnik, csak őszi dér lehet.Szemem föl-néz: a hold felé tekintek:fejem le-hull: hazáig révedek.

(6.)

Hold-fény a földön: ezüst pocsolya,a talaja meg fehér kocsonya.A holdra nézek, majd fejem le-ejtve,rád gondolok, kiskorom otthona.

Végül lássuk a szótagszámokat illetően egészen magában álló Kosztolányi Dezső készítette versfordítást, a maga 11 szótagos soraival! A szótagszám mellett a rímképlet is jelentősen eltér: egyedül Kosztolányi adja vissza a verset keresztrímes sorokban.

(7.)

Éjjel ocsudok föl idegen ágyon:a zuzmara künn a tájat befűtta.Föl a fejet – tekints a holdra vágyn.Le a fejet – gondolj a vándorútra.

2. táblázat

A táblázat az eredeti és a fordítások fő eltéréseit foglalja össze

Szempontok:	Li Taj-po	K. G.	Sz. D.	Sz. L.	W. S.	F. Z.	I. Gy.	K. D.
Szótagszám:	5 – 5 5 – 5	5 – 5 5 – 5	5 – 5 5 – 5	10-10 10-10	10-10 10-10	10-10 11-10	10-10- 11-10	11-11 11-11
Szavak száma:	20	15	13	18	17	20	18	18
Régi/új szó aránya:	–	9:6	9:4	10:8	9:8	15:5	11:7	9:9
Rím-képlet:	AABA	AABA	AABA	AABB	AABA	AABB	AABA	ABAB
Hold-fény: hó – dér motívuma	+	+	+	?	?	+	?	–
Honvágymotívuma	+	–	+	+	–	+	+	–
Ébredésmotívuma	–	–	–	+	–	–	–	+

Érdekes összefüggések bontakoznak ki: a 20 szó – 20 szótag-elv csak a kínaiában van meg, jobban mondva – erőltetés nélkül – csak itt lehetséges egyáltalán. Amennyiben a költő a szótagszámhoz ragaszkodik, vagy csak kevesebb szót alkalmazhat, lévén a magyar szavak a legtöbb esetben egynél több szótagúak, vagy szinte csak egyszótagú szavakat használ. A költők nagy része emiatt a fordítások során dupla szótagszámmal él: „A többtagú magyar nyelv... nem adhatja vissza a kínai egytagú tőszók gyöngypergését. A fordítás verssorai [a magyarban] többnyire kétszer annyi szótagúak, mint az eredetiek... A 4-tagú sor itt 8-ra, az 5-tagú 10-re, a 7-tagú 14-re növekedett” (Weöres 1958: 884). Azt, hogy milyen fontos szerepet játszott a fordítás a költő életében, jól mutatja, hogy életrajzírói hosszú fejezeteket szánnak arra, hogy munkássága e részét bemutassák (Bata 1979: 259–279; Tamás 1978: 224–229). Egyetlen verssorban, a harmadikban két költő toldotta meg egy-egy szótaggal a sort, míg Kosztolányi valamennyi verssora 11 szótagos. A legtöbb szót (20) Franyó Zoltán használta, és 15 szava meg is egyezik az eredetivel. Illyés Gyulánál 11, Szabó Lőrincnél 10, az eredetivel egyező szó van, a többiekénél egyformán 9-9 szó.

4.2. Fordítási műveletek

A szóhasználat eltéréseiben a kínairól magyarra fordítások során is nyilvánvalóan megmutatkozik a Petőfi kínai fordításának elemzése során már elemzett *explicitáció* és a fordítástudományban szintén sokszor előforduló olyan további átváltási műveletek, mint a *szemantikai cserék* és a *betoldások*. Az explicitációra a most bemutatott fordítások során részben a kínai nyelv sajátosságai miatt van szükség, részben pedig a költő erős szűkszavúságra való törekvése (az említett „kicsiben lásd a nagyot” elv) miatt. A fordítási műveletek közül nem véletlenül az explicitációt megvalósító különféle *betoldások* alkalmazása a legjellemzőbb. Vonatkozik ez mind a szavakra és kifejezésekre, mind pedig a grammatikai eszközökre. Sőt ez utóbbiakra – a kínai nyelv izoláló voltának köszönhetően – még sokkal inkább.

A legerősebb a tartalmi, az azonos motívumok választásával létrehozott egyezés Szedő Dénes és Franyó Zoltán versében. A honvágymotívum „eltüntetése” miatt a Kosztolányi- és a Weöres-vers tér el leginkább az eredetitől. Franyó az ébredésmotívumot nem használja, verse teret enged – az eredetihez igen hasonló módon – a szabad asszociációknak is. Ennél a versfordításnál érződik: szerzője valóban a kínai eredeti alapján, a vers nyelvének ismeretében dolgozott. Endre Károlynak a *Lírai világtájak* kötethez írott előszavából idézek: „[Bécsben] ...1921-ben a keleti nyelvekre iratkozott be. A görög és a latin mellett a kínai, a szanszkrit, perzsa és arab irodalmak megismerésére törekedett, azzal a szándékkal, hogy e népek költészetét is megszólaltassa magyarul.” A kínai versek magyar nyelvű visszaadása „... egy külön és nagy fejezet Franyó fordítói munkásságában” (Franyó 1967: 11). Érdekes, hogy Franyó Zoltán műfordításkötetében *Idegen fogadóban* a versfordítás címe, s ott az idézettől eltérő a fordítás utolsó két sora: „Fölpillantok a holdra – majd lenézek: / szülőfalumba hajt a képzelet” (Franyó 1967: 77). A *Lyra Mundi*-kötet alapján idézett sorok tűnnek sikeresebbeknek, ráadásul ezek az eredetihez is közelebb állnak.

Illyés Gyula kínai versfordításainak kis kötetét *Kínai szelence* címmel adták ki 1958-ban. Ebben csupa apró darab szerepel, köztük több Li Taj-po-vers is. Egyikük vizsgált négy sorosunk, amely itt *Honvágymotívum* címmel szerepel. Kosztolányihoz és Weöres Sándorhoz hasonlóan Illyés Gyula is írt rövid, a kínai verseket bemutató előszót. Ennek utolsó bekezdésében utal arra, hogy az ő fordításai a francia nyelv közvetítésével születtek meg (Illyés 1958: 26).

A Kosztolányi-vers motívumbeli eltéréseit az is okozhatja, hogy műfordításkötetében Li Taj-po verse *Vándor* címmel jelent meg. Weöres Sándor *Egybegyűjtött műfordításaiban* viszont a *Csendes éj* cím alatt találjuk a fordítást, amely az eredetire leginkább utaló cím ellenére szintén messze került az eredetitől.

Két vonatkozásban is eltér a Szabó Lőrinc műfordításait tartalmazó *Örök barátaink* című kötetben megjelenttől az idézett versfordítás: az itteni cím: *Utas ébred*; a második sor pedig nem kijelentésként, hanem kérdésként jelenik meg:

„Káprázva ébredek. Idegen ágy.
Fehér hó lepi szobám padlatát?”

A kérdés jobban kifejezi az álmából ébredő bizonytalanságát, ugyanakkor mindkét elem: a *káprázva ébredés* motívuma és a *kérdés* is betoldásnak tekinthető. A feltehetően ugyancsak idegen (angol) fordítótól örökölt cím e vers esetében is befolyásolta a költői értelmezést.

Szedő Dénes első fordításváltozatát a *Fogadóban* címmel látta el, a versfordítás a Lyra Mundi-sorozatban megjelenethez képest számos eltérést tartalmaz. Az eredeti, 1960 előtt készült vers beféjező két sora a következő:

„Fölnézve, holdat látok;
főhajtvá – haza vágyok.”

4.3. Fordítás, műfordítás, átköltés

A szépirodalmi művek magyarra fordítására a nyelvújítás kora óta használjuk a *műfordítás* szót, és a regények, versek más nyelvről az anyanyelvre átültetőit azóta nevezzük *műfordítóknak*. De éppen a mai költők egy része nem kedveli ezt a két szót. Weöres Sándor az egyik interjújában így fogalmaz: „...Én tulajdonképpen nem vagyok műfordító, hanem stilizátor... A nyelvtudásom kevés ahhoz, hogy nyersfordítás nélkül dolgozhassak” (Weöres: 1972: 467). Képes Géza viszont így nyilatkozott ebben a kérdésben: „Ellene vagyok a nyersfordításnak. Tudniillik a nyersfordítás kizárja azt, hogy a költő-fordító az eredeti vers minden rezdülését kövesse. Hogy követhetné, amikor színét se látja az eredeti versnek. Tehát, ha hű, akkor mihez képest hű? A nyersfordításhoz hű?” (Képes 2010: 216; 222).

A fordítás, műfordítás helyett ajánlható az *átköltés* vagy *átültetés* szó is. Az *átköltés* kapcsán Hering könyvében olvassuk az itt következő részletet. Azért is érdekes őt idézni, mert a szerző éppen Li Taj-po költészethez kapcsolódóan írja: „Nálunk a költő az elérhető legtokéletesebb formában mindent maga mond ki, és az olvasót vagy hallgatót átérzővé avatja. Kínában a költő csak utalásokat használ, egyszerűen csak jelez, és az olvasót vagy hallgatót közös alkotásra szólítja fel. A nyugati költő, aki Li Taj-pót fordítja, nem is fordító a szó tulajdonképpeni jelentése szerint, hanem átköltő” (Hering 1966: 145).

A szó szoros értelmében vett fordításon hagyományosan a tartalmi elemek minél pontosabb visszaadását értjük, a formaiak minél tökéletesebb megőrzése mellett, a kínai vers ilyen értelemben vett fordítása akár a szavak ragozatlan egymásutánját is eredményezhetné (l. a Li Taj-po vers fölé írott szósorozatot), ami azonban nem követhető megoldás. A grammatikai viszonyokat egyértelműsítő toldalékok hiányából adódó bizonytalanság – akárcsak az írásjelek hiánya – az értelmezések sokféleségét teszi lehetővé. A kínai versek a nyelvi sajátosságból adódóan indítanak el egészen különböző

asszociációkat, hasonlóan egyébként a nálunk elterjedt metaforákhoz, amelyek grammatikailag sokszor szintén kevésbé kötöttek, és képzettársítások sorát indítják el.

5. Weöres Sándor „kínai” verse

Bár a Li Taj-po szöveg visszaadásában Weöres Sándor versét az eredetitől eléggé távol állónak értékeltük, a költőt a kínai poétákkal való azonosulása olyan darab írására ihlette, amilyen a korai versek közé tartozó *Kínai templom* (1941). Tamás Attila Weöres-könyve nyomán azt is tudjuk, hogy a kínai költészet esetében ő is zömmel korábbi angol fordításokat követett, ám a kínai nyelv hangzásáról, a kínai poézis verstani sajátosságairól szinte mindent tudott. De ezen nincs miért csodálkozni. A három kötet terjedelmű *Egybegyűjtött műfordítások* (1976) első kötete a kínai költők darabjaival indul. A *Si King*nek, a *Dalok* könyvének a részleteitől a közelmúltban élt és Petőfit is fordító Lu Hszin (tulajdonképpen Lu Hszun, illetve Lu Xun) (1881–1936) verséig terjedően csaknem 350 oldalon sorakoznak közel háromezer év költészetének képviselői.

A keleti kultúrák, például a taoista filozófia iránti érdeklődése igen fiatal éveire datálható: „Lao Ce írásai a serdülő gondolatvilágának alakításában is szerepet játszottak” (Tamás 1978: 95; a fordítások kapcsán i. m. 224–229). Weöres Sándornak a harmincas évek második felében lehetősége nyílt több távol-keleti (kínai, indiai) utazásra is. A kínai filozófia, mindenekelőtt Lao Ce gondolatai egész életművén nyomot hagytak; egy Weöres-válogatásnak kínaira való fordítása nem véletlenül aratott igen nagy sikert Kínában a 2000-es év táján. De lássuk most a „kínai” verset!

Kínai templom

Szent	fönn	Négy	majd
kert	lenn	fém	mély
bő	tág	cseng:	csönd
lomb:	éj	Szép,	leng,
tárt	jó,	Jó,	mint
zöld	kék	Hír,	hült
szárny,	árny.	Rang,	hang.

Miért sikerül ezt a verset inkább kínai versnek érezni, mint a kínaiból készült fordítások zömét? Részben valószínűleg azért, mert a vershez kapcsolódó vizuális és akusztikus élmény egyaránt a kínai nyelvet idézi. Nemcsak az egy szótagú szavak ragozás-nélkülisége emlékeztet a kínai nyelvre, hanem az elrendezésük is. A hagyományos, még a 20. század első felében is gyakori felülről lefelé haladó kínai írásra utal a költő a szavak egymás alá írásával.

A mássalhangzók köréből a nazálisokban való gazdagság, a hangkapcsolatok (vagy inkább hangok) közül a kínaira különösen jellemző *ng*-hangkapcsolattal jelölt is többször jelen van, az utóbbi a következő szavakban: *cseng*, *rang*, *leng*, *hang*. (A kínaiak a *g*-t valójában nem is ejtik, csupán az átírás jelzi ekképpen a velárisan ejtendő *n* hangot.) Mindehhez szabályos rímelés és a magánhangzókat illetően változatos hangzásvilág társul, a huszonnyolc szót tartalmazó versben 14 magyar magánhangzó közül csak az *u-ú* hangpár és a hosszú *ű* hiányzik.

Másrészt a kínai lírával való tartalmi rokonság is fellelhető: az ünnepélyes, keletet idéző cím, a zömmel pozitív jelentésű szavakból álló, emelkedettnek is nevezhető szókincs, a mondanivaló sajátos „lebegése”, a kiváltott asszociációk egyaránt jellemzik Weöres

Sándornak ezt a mesteri darabját. A versben természet és civilizáció találkoznak, de a természet képviselője a sokkal erősebb, a sorokból az éjszaka nyugalma árad. A kínai költészet ihlető hatása a *Csendes éj* kapcsán megnevezett hét fordító közül valószínűleg Weöres Sándorra volt a legerősebb. A költemény a másik hagyományos formát, a négy soros, hétszótagú kínai verset testesíti meg, ezért is méltán nevezhető a magyar költő kínai versének.

Az 1941-ben, a költő keleti útjait követően született *Kínai templom* az 1947-es, *A fogak tornáca* című kötetben jelent meg. Lao Ce legendás alakjáról azonban már 1936-ban írt szonettet Weöres Sándor. A kéziratban maradt versek között is találkoztam kínai témájú darabbal, a *Szól a kínai költő* című 8 soros verssel, feltehetően szintén a harmincas évekből. Abban is kiemelkedően nagy szerepe van a természetre való utalásoknak:

A hattyú víz alá merítette fejét
lassan hajlik az éji óra
folyik a víz hidegen a csendes fűzfák közt...

.....
Folyik a víz, hajlik az éji óra”.

(Weöres 1999: 11)

Összefoglalás

A kínai kultúra európai jelenléte rendkívül hosszú múltra tekint vissza, a kínai filozófia ugyancsak századok óta ismert és jelentős hatást gyakorol Európa-szerte, így nálunk, Magyarországon is. Más a helyzet a kínai költészettel, amelyet jószerivel csupán a költők és az ún. „szakmabeliek”: irodalmárok, sinológusok tanulmányoztak alaposabban, és alig egy-két költőnév vált ismertté a magyar olvasók számára.

Abban, hogy a kínai nyelv elsajátítására egyre többen vállalkoznak, a Konfuciusz Intézetek hálózatának óriási szerepe van. Számomra nagy élmény egy kínai vers eredetiben való elolvasása. Remélem, hogy a cikk mások érdeklődését is felkelti majd a kínai költészet iránt, és egyre többen lesznek olyanok is, akik eredetiben tudják majd olvasni, s netán fordítani is fogják a kínai költők alkotásait.

Irodalom

- BARTOS Huba–HAMAR Imre 2013. *Kínai–magyar szótár*. Budapest: ELTE Konfuciusz Intézete–Magyar Kultúra Kiadó.
- BATA Imre 1979. *Weöres Sándor közelében*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- CSONGOR Barnabás 1960. Kínai műfordításainkról. *Filológiai Közöny*. 6. évf. 2. sz. 197–207.
- FRANYÓ Zoltán 1967. *Lírai világtájak*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- HERING, Elisabeth 1966. *Az írás rejtélye*. Budapest: Gondolat.
- ILLYÉS Gyula 1958. *Kínai szelence*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- KÉPES Júlia 2010. „Fordított világ” Képes Géza műfordítói munkássága. *Revue d'Études Françaises*. 15. évf. 215–224.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1931. *Kínai és japán versek*. Budapest: Révai Kiadó.
- KOSZTOLÁNYI Dezső 1995. *Japán és kínai költők*. Budapest: Pantheon.
- LI TAJ-Po–TU Fu-PO Csü-ji 1976. *Versei*. (Lyra Mundi-sorozat) Budapest: Európa Könyvkiadó.
- RÁBA György 1969. *A szép hűtlenek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- SZABÓ Lőrinc 1964. *Örök barátaink 1–2*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- SZEDŐ Dénes 2011. *Összes művei I*. Budapest: Szent István Társulat.
- SZEPES Erika–SZERDAHELYI István 1981. *Verstan*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- TAMÁS Attila 1978. *Weöres Sándor*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tanuljunk együtt kínaiul! Peking: 2010.
- TÖKEI Ferenc–MIKLÓS Pál 1960. *A kínai irodalom rövid története*. Budapest: Gondolat.
- WEÖRES Sándor 1958. *A lélek idézése*. Budapest: Európa Kiadó.
- WEÖRES Sándor 1972. Milyen szerepe van a költő életében a műfordításnak? *Filológiai Közöny*. 3–4. sz.
- WEÖRES Sándor 1975. *Egybegyűjtött írások I*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- WEÖRES Sándor 1976. *Egybegyűjtött műfordítások I*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- WEÖRES Sándor 1999. *Versek a hagyatékból. Egybegyűjtött írások IV*. Budapest: Saxum Könyv Kft.
- YAO Dan 2010. *Chinese Literature*. Beijing: China Intercontinental Press.

**BEYOND IDENTITY:
NEW HORIZONS IN MODERN SCOTTISH POETRY**

Dósa Attila
Amsterdam–New York: Rodopi, 2009 (99.00 €)
ISBN 978 90 420 2787 9
Sorozat: Scottish Culture and Literature, 13. kötet

A kötetben tizenhárom skót költővel készített mélyinterjú olvasható. A korlátozott döntéshozói hatalommal bíró új skót parlament 1999-es megalakítását követő, de még a soron következő 2014-es, a teljes függetlenséget célzó ügydöntő népszavazást megelőző években készített interjúkban a modern skót irodalom tizenhárom jeles képviselője vall a költészetét és írói eljárásait befolyásoló legfontosabb irodalmi, hétköznapi, politikai és esztétikai témákról és hatásokról. Szó esik többek között: a skót nemzettudat problematikus nyelvi, faji, földrajzi és politikai összetevőiről és a probléma történelmi gyökereiről; a skót oktatási rendszer jellegzetességeiről és a skót irodalomnak a skót iskolákban betöltött szerepéről, valamint a skót irodalom külföldi oktatásáról; az ország sajátos soknyelvűségéről és arról, hogy ez hogyan befolyásolja a skót költő nyelvi eszköztárát, és milyen hatással van az olvasóközönség megteremtésére; valamint a jellegzetes határvidék hangulatáról, az Európa földrajzi peremén való létezésről. A költők részletesen beszélnek azokról a gazdasági, társadalmi és nyelvi valóságokról, melyek a mai skót költő látásmódját, illetve nyelvi és formai eszköztárát alakítják, de több szempontból is megemlíti az a lelki vagy spirituális valóság, mely a skót kálvinizmustól a buddhizmusig sok-sok hitrendszert, illetve ezek részleges vagy együttes tagadását is magába foglalja. A bevezető tanulmányt követő interjúkban megszólal a nemrég elhunyt koszorús költő, Edwin Morgan, a II. Erzsébet által nemrég kitüntetett Douglas Dunn, a Franciaországban élő Kenneth White, a gael nyelvű Aonghas MacNeacail, valamint Robert Crawford, John Burnside, Kathleen Jamie, Tom Leonard, Frank Kuppner, Richard Price, Kate Clanchy és W. N. Herbert.